

K R I T I K A

„...régiónkban a hatalmat is
ugyanazok a rugók működtették”

TÓTH LÁSZLÓ: ELFELEDETT ÉVEK

A hosszú történet, melyet megpróbálunk röviden rekonstruálni – akárha e könyv története is –, valamikor az ötvenes évek közepén kezdődik (ámde nem a szokványos „ötvenes évekbeli” asszociációk szerint); amikor is egy ötéves budapesti kisfiú édesanyjával Csehszlovákiába, egy Izsa nevű falucskába költözik át, s aki ezután még harminckét éven keresztül sajtósági kisebbségi sorsban él (míg nem visszatelepül szülővárosába). A sokat és sokak által emlegetett *identitásválság* Tóth Lászlóra jószerivel esze nyílásával reaszakadt; hiszen neki, mint Magyarországról (ráadásul Budapestről) jött kis magyarnak *asszimilálódnia* kellett a csehszlovákiai magyar kisebbség (ráadásul egy kis falubeli közösség) világához, sőt: nyelvhasználatához, kultúrájához, szokásaihoz, mindennapi életéhez. Olyan trauma ez akkor a számára, hogy igazából csak évtizedekkel később lesz képes *odáig* visszagombolyítani élete fonalát.

Vallomásából és naplótöredékéből az is kiderül, hogy korántsem csak a kétszeresen is kisebbségi lét gyerekkori élményei tokozódtak el benne sokáig, de ugyancsak sokáig nem bírta földolgozni a hetvenes és nyolcvanas évek eleji csehszlovákiai (s benne a szlovákiai magyarságot különösen sújtó) politikai és kulturális elnyomás ránehezedő, a mindennapjait s tulajdonképpen ottani életét is tönkretévő, egy percre sem kikapcsolható terheinek lelki-szellemi következményeit sem. És akkor még nem is szóltunk a szlovákiai magyarság, magyar értelmiség politikailag és erkölcsileg is megosztott világáról, arról a – sajnos – természetes polarizációról, melynek során a valamilyen (szellemi, erkölcsi, tehetségbeli) szempontból gyengébbek az elnyomó hatalommal való megbékéléshez (vagy éppen behódoláshoz) jutottak el, illetőleg nem mutattak legalább a lehetségesnek megfelelő, elvárható és az értelmiséghez méltó ellenállást a diktatúra kívánalmaival, de még csak sugalmazásaival szemben sem.

És a harmadik sorsot, egzisztenciát-*identitást* meghatározó váltás Tóth László életében 1986: áttelepül, visszatelepül Magyarországra, szülővárosába, Budapestre. Egyszer már asszimilálódott (a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség alapvető lételeméhez), újra- vagy visszaasszimilálódnia képtelenség a számára: megmarad tehát kisebbségi magyarnak – többségi magyar környezetben. Miként írja is: „nékem tulajdonképpen *szülőföldjeim* vannak, hiszen egyként annak érzem/vallom szülővárosomat – Budapestet, gyermekkorom faluját – Izsát, s választott szülőföldem Pozsony és Dunaszerdahely is.” Majd egy más helyütt: „harminckét évnyi haza- és otthonkeresés után ismét szülővárosomban, Magyarország fővárosában élek.”

A téma többszöri jelentkezése, „kidajkálása” Tóth László e tanulmány- és esszé-kötetében arra vall, hogy mindeme (lelki, szellemi, érzelmi) sorsfordító léthelyzeteknek rendkívül fontos szerepük volt abban, hogy ez az egészen kitűnő, unikális élmények és információk sokaságát nyújtó könyv, az *Elfeledett évek* összefűződhett.

S alighanem abban sem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: *ezt* a könyvet így csakis az a Tóth László írhatta meg, akinek a számára jóval tágasabb a világ, mint annak, aki *vagy csak itthon, vagy csak otthon* van. Ő ugyanis itthon (Magyarországon) is otthoni (azaz szlovákiai) magyar író, de az sem kétséges egy pillanatra sem, hogy *otthoni* élményeit az *otthoni* belső szűrő segítségével dolgozza fel.

További következtetés mindeme életrajzi s benne a szellemi érlelődés (és ily értelmű felnőtté válás) tényeiből még az is, hogy Tóth László számára mint gondolkodó számára az is axióma, hogy „mi, (kelet-)közép-európai (kis) népek, népcsoportok egymás történelmében, egymás sorsának alakulásában ugyancsak magunkra ismerhetünk”. Nagyon lényeges fogódzó ez: aki ezt ilyen tisztán látja – mint gondolkodó magyar –, az nem hibázhat túl nagyot. Ellenben sokat gazdagodhat, s igen termékeny szempontok szerint vizsgálódhat. Miként Tóth László is teszi.

Fogvacogva olvassa például Csorba Bélának az újvidéki *Új Symposion* szétverésének előtörténetét föltáró naplóját, mely 1979-től 1985-ig követi és rögzíti az ottani történéseket, eseményeket. A fogat vagoztató fölismerés a *párhuzamosság*, az időbeli egybeesés fölfedezése: a nyolcvanas évek elején szinte egy időben próbálják szétszórni szerte Kelet-Közép-Európában a diktatúra számára más eszközökkel meg nem zabolázható folyóiratműhelyeket, szellemi csoportokat. Egy időben *van* pozsonyi *Irodalmi Szemle*-ügy, budapesti („régii”) *Mozgó Világ*-ügy, újvidéki *Új Symposion*-ügy és botrány a kolozsvári *Echinax* körül. S az akkor pozsonyi Tóth László 1983 tavaszán írt naplóbejegyzései döbbenetes módon hasonlítanak az újvidéki Csorba Béla naplóföljegyzéseinek tényeihez, hangulatához, következtetéseihez. – Mi lehet ez? Miért lehet ez? Hogyan lehet ez? Csakis egy módon: „ezek a »ügyek« nem nagyon vannak közelebbi kapcsolatban egymással, legalábbis a közvetlen kapcsolatot illetően, most, az azóta eltelt évek és a (Kelet-)Közép-Európában lejátszódott történelmi események távlatából látszik csak igazán, hogy noha külön-külön »ügy« volt valamennyi, mégis mennyire ugyanarra a rugóra »járt« mind. Ugyanarra a rugóra, mert régióinkban a hatalmat is ugyanazok a rugók működtették.” A szóban forgó naplótöredék és az azt kommentáló utólagos rekonstrukció, majd a Rácz Olivérrel folytatott, a fölényes és magabiztos igazságát higgadsággal és korrektséggel föltáró vitáig, egyszersmind Tóth László belső történelme is. Arról szól elsősorban, hogyan *élte meg ő maga* ama bizonyos hetvenes és (részben) nyolcvanas éveket, *vele* mi történt (és persze szolidáris társaival) ott és akkor – Pozsonyban (és Dunaszerdahelyen). Mert előbb vagy utóbb, de mindig kiderült, még akkor is *kiderült*, ha csak valószínűsíthető volt, hogy *ki, hol, melyik oldalon* (vagy mely oldalakon) horgonyzott le; s egyáltalán nem kellett ahhoz gonosz embernek lennie valakinek, hogy a diktatúra képviselőinek tetsző módon cselekedjék.

És persze időközben 1989 novemberétől Pozsonyban is, Szlovákiában is végbe ment (de legalábbis lejátszódott) a „gyengéd”, a „bársonyos” forradalom, melynek jó néhány eseményét a helyszínen élte át – „belső történelem”-ként – Tóth László. A „szlovákiai (magyar) változások”-at azzal summázza, hogy e néhány hét évtizedekkel ért föl, és az a tény is nagyon természetes, hogy kinek-kinek külön (más) optikája van a múlt, a jelen s a várható jövő megítéléséhez. Egyszersmind az is érthető, hogy a magyar értelmiség körén belül is vannak (és nyilván lesznek is) ideológiai nézetkülönbségek, sőt ellentétek. Ki-ki oda húzódik, ahol védelmet, netán fölemelkedési lehetőséget talál. Jól mondja Hunčík (Somos) Péter egy idevágó röpké interjúban: „az emberek szívesebben keresnek védelmet, valahol, akár egy párt védőszárnya alatt is, ahelyett, hogy önmagukat vállalják.” Kiderült az is, hogy a liberális eszmekörhöz tartozó Független

Magyar Kezdeményezésnek nemigen volt (van) szavazótábora, „tömegbázisa”, hiszen ideológiája szemben áll a hagyományos kollektivistá felfogásokkal. Ezért hát – ahogyan Tóth Károly (azóta a Magyar Polgári Párt alelnöke) fogalmaz(ott): „e tekintetben mi feltehetően a kisebbségen belül is kisebbségben maradunk.” S egy újabb fölmerülő paradoxon: a többségi alapelven nyugvó pluralista demokráciában milyen helye lehet a kisebbségek demokratikus jogainak? Szigeti László (a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom egyik vezetője) szerint például „a pluralista demokrácia [...] többségi demokrácia, és természeténél fogva szükségszerűen képtelen a nemzeti, illetve kisebbségi konfliktusok kezelésére. Több politológus állítja, ahol ez a kérdés fölmerül, a pluralizmus rögvest antidemokratikussá válik.”

Mindezek a roppant fontos kérdések és számos egyéb dilemmák 1989 és 1990 fordulóján még megválaszolatlanok Pozsonyban is; mindazonáltal – ezer más közvetlen (és korábbi) tapasztalattal, élménnyel együtt – ezek is színezik-motiválják Tóth László *belső történelmét*.

Kézenfekvő, hogy a személyesen és a „helyszínen” évtizedekig átélt nemzeti kisebbségi lét teszi oly fogékonnyá őt a „külső” történelem eseményeire is, mindazoknak az előzményeknek a kutatására, melyek ismerete nélkül aligha érthető meg, aligha *tisztázható* mindaz, ami azóta személyesen vele, illetőleg a szlovákiai magyarsággal történt. Így vált a kitűnő költő (és publicista) Tóth László irodalomtörténésszé, történésszé, s ezért vált kutatásainak központi témájává, fő kérdésévé és terepévé a csehszlovákiai magyarság történetének valószínűleg legkritikusabb három esztendeje: az 1945 és 1948 közötti időszak, a „hontalanság éveit”.

Számos beszédes és kézzelfogható jele volt már persze korábban is annak, hogy Tóth László érdeklődésének a fókuszába a csehszlovákiai magyar kisebbségnek a sorsa, kultúrája, művelődéstörténete került. Hogy csak az utóbbi egy-két évnek a szorosán ide tartozó, könyvekben manifesztálódó (többször társszerkesztőként) munkálkodását említsük: *Tudósítás egy ország elvesztéséről. Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1919–1989; Szélén az országútnak. Csehszlovákiai magyar költők 1919–1989; Mint fészkeből kizavart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949*. Részt vett továbbá Fábry Zoltán *Üresjárat* című (irodalomtörténeti szenzációnak számító) naplójának kiadásában, valamint egyik „felfedezettje”, Peéry Rezső publicisztikájának három kötetre tervezett összeállításában. (Az első kötet *Gondolatok a teheragonban* főcímmel már megjelent.) Annak bizonyosságául pedig, hogy Tóth László irodalomtörténeti szemlélete, gondolkodása, a *történetiség* szempontjaira való érzékenysége úgyszintén a témakör legkiválóbb kutatói közé emeli őt, e mostani, szóban forgó tanulmánykötet közvetlen előzményére, az 1991-ben megjelent *Párhuzamok, kitérők* című könyvére utalunk, amelyben a 18. századi felvidéki magyar művelődéstörténet számos, újszerű megközelítésétől úgyszintén Fábryig, Peéryig ível a kutatói vizsgálódás horizontja.

Az *Elfeledett évek* számos fontos pontját és gondolatát fentebb már érintettük; a továbbiakban a szűkebben vett irodalom- és eszmetörténeti tanulságait vesszük szemügyre. Mindenekelőtt a „csehszlovákiai magyar” fogalmát, illetve e fogalom tartalmát érdemes és szükséges felidézni Tóth László fogalomtárából. Értelmezése szerint ugyanis nemcsak a hagyományosan emlegetett, Dél-Szlovákiában élő magyarok tartoznak ide, hanem a cseh- és morvaországiak, az Észak-Szlovákiában szórványban élők, sőt a világban bárhol élő, valaha kivándorolt (legtöbbjük nyilván Magyarországra), de eredetileg a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbséghez tartozók is. (Nem nehéz fölismereni ebben az egyébként teljességgel helyénvaló teóriában a szerző önazonosság-

tudatának történelmi igazolását, illetőleg megerősítését.) A máig meghatározó motívum Tóth László vizsgálódásaihoz – egyébként rokon az iméntivel – a történelmi tágasság vezető szempontjának a megteremtése, és az analógiakeresés, más népek hasonlóan balsorsú történelmi fordulataival, megrázkódtatásaival. A kitelepítéssel kapcsolatban például azt hangsúlyozza, hogy meg kell tanulnunk figyelni az *európai párhuzamokra*, tudnunk kell, hogy „más népek, népcsoportok miként éltek túl, miként dolgozták föl magukban az őket ért, ám a mienkénél semmivel sem kisebb csapásokat, s miként merítettek azokból erőt a túléléshez és továbblépéshez”.

Az *Elfeledett évek* tehát a keresés, a kutatás, a megszállott kíváncsiság, a tisztán látni akarás könyve. Megírásának a motívuma a róla eddig elmondottakból is következően: végképp eloszlalni azt a több évtizedes hiedelmet, amely úgy szólt, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom 1945 és 1948 között a „hallgatás”, vagyis a nemlétezés állapotába fagyott, s csak a negyvenes évek végén ébredt fel tetszhalottságából. Tóth szerint – Koncsol László fölvetése nyomán – ezzel szemben „a »hallgatás« évei helyett elhallgatott, emlékezetünkben évtizedekre kiesett/kitörölt éveknek kellene neveznünk a szóban forgó esztendőket”. Mert hiszen nemcsak Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című döbbenetes kiáltványa és *Üresjárat* című naplója született a '45 és '48 – persze ténylegesen a jogfosztottság, a kirekesztettség és a publikálhatatlanság körülményei – közötti időben, hanem Szalatnai Rezső és Peéry Rezső nem kisebb súlyú közírói és kultúraszervező tevékenysége; de például a nem Szlovákia területén működő újságok (a budapesti *Új Otthon*, vagy a prágai *Jó Barát*) úgyszintén a magyar nyelvű írásbeliség továbbéléséről tanúskodnak. Szalatnai Rezső akkor írt történelmi áttekintése, *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között* Tóth szerint *A vádlott megszólal* súlyához mérhető. (Most már tudunk róla: 1990-ben került elő és jelent meg!) Vagy Peéry Rezső 1946-ban már Budapesten írt és a Szabó Zoltán szerkesztette *Valóságban* Posoniensis álnéven megjelent *Hét sovány esztendő gazdag termése (A szlovákiai magyarok második kisebbségi korszakának tanulságai – 1938–1945)* című áttekintése úgyszintén a korszak kiemelkedően fontos dokumentuma. Tóth László summázó következtetése tehát logikus és világos: „Fábry, Szalatnai és Peéry most is kiegészítik egymást, a korról, a csehszlovákiai magyarság küzdelmeiről szóló tudásunk csak hármuk tudásának együttes birtoklásával lehet teljes.” De új megvilágításba kerül magának Fábry Zoltánnak a jelzett időszak belső emigrációban töltött éveit dokumentáló írói munkássága és személyes eszmélése is. Az *Üresjárat* 1946 májusáig tartó részei *védőbeszéd*ként értelmezhetők egy végveszélybe lökött nemzeti kisebbség érdekében; a napló ezután következő részei viszont „egyre inkább egy mindent háttérbe szorító *vádbeszéd*nek számítanak a szovjet típusú kommunizmus (és terjeszkedés) ellen”.

Nem is szólva azokról a második, harmadik, vagy ki tudja, hányadik vonalbeli írói, újságírói, költői munkásságokról, amelyek úgyszintén szerves és kitörölhetetlen részei az „elhallgatott évek”-nek. És talán éppen ez a fejezet („Nyolc arckép”) az *Elfeledett évek*, ha nem is a legfontosabb, mindenesetre a legnagyobb újdonsága. Tóth László szerencsével járó, kíváncsi és szívós kutató: olyan dokumentumanyagok (mindenekelőtt Szalatnai Rezső levelezése) kerültek a keze ügyébe, amelyekről az a szellemi-irodalmi-közéleti, „*kis emberi*” háttér is rekonstruálható, amelyből a „nagyok” (Fábry, Peéry, Szalatnai) kiemelkedtek, illetőleg *akikért* voltaképpen hatalmas segítő, szervező, diplomáciai stb. munkájukat végezték. Hiszen ők valamennyien drámai sorsú magyar értelmiségiek: üldözöttek saját szülőföldjükön.

Gömöry Jánosnak például – Tóth László szerint – a „csehszlovákiai magyarság legkiválóbb gondolkodói” között van a helye. Kassai tanár, kultúraszervező. Töprengései, kérdésfeltevései sok helyütt Fábry Zoltán *Üresjáratának* gondolataival csengenek össze. Már közel nyolcvanéves, amikor Magyarországra telepítik. Itt könyvtáros – Sós-kúton. Kilencvenhárom éves korában írja meg emlékiratait. Keller Imre irodalom- és művelődéstörténész, ugyancsak Kassán. Őt is Szalatnai Rezső küldeményei segítik, bátorítják. Sorsának alakulásában „voltaképpen a sorsüldözött csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti elbizonytalanodásának, szellemi-fizikai leépülésének folyamatát követhetjük figyelemmel”. Dzurányi László újságíró, szerkesztő, kitesztott, falura menekült ember, „az újságírók öreg, végül trónfosztott fejedelme”. Forgách Géza újságíró, a legnagyobb üldöztetés közepette is rendületlen híve marad a magyar–szlovák megbékélésnek. *Válaszúton a magyar apák és a szlovák anyák fiai* című vallomását a börtönben írja. Györy Dezső a Szovjetunióhoz csatolt Beregszászon rekedt 1945 és 1948 között. Darkó István – szintén kassai – kiemelkedő jelentőségű prózaíró. Budapestre kell menekülnie, de itt is idegen marad. Másfél évtizeden át fizikai munkából tartja fenn magát. Mint publikáló író megszűnt létezni – hagyatékában viszont több kötetre rúgó értékes kézirat van. Szenes Erzsébet nemcsak magyar, de zsidó is. Konkrációs tábor után a pozsonyi szállodalét az osztályrésze. Meséket és filmforgatókönyveket ír. 1949-ben kivándorol Izraelbe. Csontos Vilmos egész életét falun éli le. Verseit folyamatosan írta a háború alatt és után is. Őt elkerülte az áttelepítés kényszere.

És persze ez az emberi sors sorozat, minden bizonnyal hosszú-hosszú ideig folytatható lenne. Talán majd folytatódik is a további kutatások jóvoltából.

Tóth László „belső történelmé”-nek vázolásával kezdtük főntebb írásunkat, fejezzük most be a magyar nemzeti kisebbségek *egysége* – sokat vitatott – kérdésében elfoglalt álláspontjával, vallomásával. A megértés, az empátiára törekvés vezetői őt mind a másik nép másságának és saját magán belüli különbözőségeinek a megismerésében és feltárásában, mind pedig a kisebbségi magyarság belső differenciáltságának elfogadásában. Egyáltalán nem híve a – legtöbbször persze kétségkívül mesterséges – *egységnek* a kisebbségi kultúrában és politizálásban. Sokkal inkább híve az *egyzetetésnek*, a *kiegészítésnek*, mivel csak az lehet – szerinte – a demokrácia elveinek megfelelő cél és követelmény. Természetesen ez a vélemény csak egy a lehetséges sok közül – alighanem a mindenkori történelmi jelenidő változatai és változásai módosíthatják leginkább –, mindazonáltal világossá teszi Tóth László kutatói és gondolkodói habitusa értékrendjének egyik szemléletbeli összetevőjét: az egyén szabad döntéseinek, cselekvési lehetőségeinek csorbíthatatlanságát és a bárminemű korlátozás elfogadhatatlanságát.

Ideálisan tiszta, a politikában talán túlságosan is steril alapelv ez, kutatói programként viszont hibátlanul érvényesül Tóth László könyveiben. Az *Elfeledett években* is.

Monostori Imre